

ANTE GLAVIČIĆ

**STARA I NOVA GROBLJA, GROBOVI NA PODRUČJU GRADA
SENJA I ŠIRE SENJSKE OKOLICE (I)**Ante Glavičić
Gradski muzej Senj
HR 51270 SenjUDK: 726.8 (497.13 Senj)
Izvorni znanstveni rad
Ur.: 1992-11-15

Na temelju dugogodišnjih istraživanja u gradu Senju i senjskoj okolici i s tim u svezi prikupljene građe i literature, autor opisuje sve stare grobove i groblja, ali i ona koja su danas u uporabi. Prema nalazima iz grobova ili prema vlastitim prosuđivanjima autor - gdje je god to moguće - datira grobove, crkve ili događaje. Prvo opisuje sve grobove u Senju (I i II), a zatim obrađuje grobove i groblja na terenu općine Senj. Na taj način evidentirao je oko 60 grobova-groblja, kojih je broj i veći, ali je njihovo istraživanje vezano za daljnja otkrića. Ovdje nisu opisani do sada nepoznati grobovi-jame u kojima leže tjelesni ostaci hrvatskih rodoljuba, žrtava komunističkog režima. To će biti objavljivano u narednim Senjskim zbornicima. Isto tako autor ne navodi grobove i kosturnice NOR-a budući da su oni u minulom vremenu detaljno obrađeni i obilježeni.

I.

1. *Groblje svetog Vida*¹ osnovano je tridesetih godina 19. stoljeća² na kraju Senjske Drage u podnožju sjevernih obronaka brda Trbušnjaka. Prema izgledu, prostornosti i broju spomenika senjsko se groblje ubraja među veća i ljepša groblja bez obzira na to što su u novije vrijeme mnogi građani dozvolom uprave groblja često i nepotrebno uništili mnoge vrijedne stare spomenike i time prekopali grobove znamenitih Senjana i građana. Uz sve te nedostatke u groblju je sačuvan jedan broj vrednijih spomenika,³ grobnih raka i kapelica koje za Senj predstavljaju iznimno vrijednu spomeničku baštinu,

¹ Današnja crkva sv. Vida sagrađena je 1849. u blizini ruševina srednjovjekovne crkve sv. Vida, kršćanskog mučenika iz 4. st. Crkva je podignuta na ovome mjestu svakako prije 16. st. i moguće je u svezi s kultom staroslavenskog Svantevida.

² Pavao Tijan, Vodič, Senj, 1931, str. 32 (56. i 58), Isti, Groblje sv. Vida u Senju, Senjski zbornik 19, 1992, pretisak iz Narodne politike, 17. XI. 1929, A. Glavičić, Kulturno-povijesni vodič po Senju i okolici, Senjski zbornik I, 1965, str. 311.

³ U zadnji čas sačuvani su od uništenja neki vredniji spomenici i tjelesni ostaci znamenitijih Senjana, kao npr. grobovi roditelja pjesnika S. St. Kranjčevića, Vj. Novaka,

a imaju i arhitektonsko-likovnu vrijednost i time zaslužuju cjelokupnu zaštitu kao klasicističko-secesionističko funeralno nasljeđe.

Sa zapadne strane kuće grobara na odvojenoj parceli uređeno je krajem 19. st. groblje pravoslavnih žitelja Senja. Budući da je današnje groblje postalo premaleno za ukope, a osim toga trebalo se zaustaviti uništavanje vrednijih starih grobova i prekapanje mrtvih, s istočne strane u nastavku uređena je nova grobna parcela na kojoj se od 1990. pokapaju senjski građani. Šteta da se ta nova grobna parcela nije produžila za 50 m na istok jer bi se tada u njezinu sastavu našla i ruševina stare crkve sv. Vida.⁴ Na taj način mogli bi se i crkva i okoliš arheološki istražiti, a zatim s lođom urediti kao lapidarij i zbirka znamenitih eksponata sa senjskog groblja.

2. *Staro groblje sveti Petar* nalazilo se istočno od Velikih vrata s gornje strane Šetališta S.St. Kranjčevića, na prostoru novih stambenih zgrada broj 5 a, b, c.⁵ Taj predio grada od davnine se naziva Sveti Petar⁶ kao živo sjećanje na staru crkvu i samostan sv. Petra, koji su se nalazili na tome prostoru, na kojem neki istraživači senjske prošlosti lociraju franjevačku crkvu i samostan sv. Franje što su ih kao obiteljsku zadužbinu sagradili 1297. krčko-vinodolski i senjski knezovi Dujam i Leonardo. U toj su se crkvi knezovi i članovi njihova roda (knezovi Frankopani) pokapali sve do 1469. Možda su se već od tada oko crkve pokapali senjski građani, ali to nismo do danas mogli utvrditi. Naime, pri iskopu temelja za kuću u Ulici S.St. Kranjčevića broj 3a naišlo se na neke stare zidove (uz ostalo kao dio peterekutne apside?) koje sam sklon povezati sa crkvom svetoga Petra. Na tome prostoru pronađene su dvije novovjeke nadgrobne ploče,⁷ a u

dr. B. Klemenčića, trgovaca Carina, Vranjani-Dobrinović, dr. Scherzera, Krajača, Cikote, H. Lusteru, J. Gržanića i drugih. U jednom od narednih brojeva Senjskog zbornika bit će opisani važniji spomenici u Senjskom groblju sv. Vida.

⁴ A. Glavičić, nav. dj, str. 311-312, i P. Tijan, nav. dj, str. 33, br. 58.

⁵ Prostor bivšeg vrta sveti Petar obuhvaća z.k.č. parcele 141/1, 141/2, ali se naziv proteže izvan ovih parcela jer je samostanski kompleks s pratećim zgradama i vrtom morao zauzimati veću površinu.

⁶ Da se na prostoru od starine zvanom sveti Petar nalazila crkva i samostan, jasno svjedoči grafit koji je vidio i prepisao u tvrđavi Nehaj I.K. Sackinski, a objavio u svome djelu "Natpisi, sredovječni i novovjek", Zagreb, 1891, str. 245, broj 819, gdje stoji da "Turci opalise Kloster i crkvu sv. Petra". Taj zanimljivi ugrebeni grafit Kukuljević je našao u senjskoj tvrđi/fortezzi na drugom podu u jednoj sobi nazvanoj od Padillona, a glasi: "Na dan priblazene D. Marie Svicharizze ali od kandelabra dosli jesu Turci do grada Senja, ali Senju nisu ništa naudili, niti skode napravili jer su se Senjani hrabreno odnasli. Nego samo Turci opalise Kloster i crkvu sv. Petra, od kojega Klostra nije nista ostalo nego samo stina, od koje stine nachinio je prvi Ban Lenkovich napraviti Fortizzu, da se brane od Turakah, na postenje Senjanov i crkve sv. Franje, da ih brani Bog i sveti Duh. Letta Gospodinova 1558." O grafitu u tvrđavi Nehaj I.K. Sackinski ništa više ne navodi. Ne znamo je li grafit pisan hrvatskim jezikom ili je preveden s njemačkog ili latinskog. To navodimo zato jer je u tvrđavi Nehaj na I. katu u maloj sobici nad ulazom otkriven dosta oštećen grafit ugreben na fresko podlozi gotovo kaligrafski latinskim jezikom i pismom. Oštećenost površine koja je dijelom pod žbukom otežava prevodenje i čitanje. U svakom slučaju taj se grafit odnosi na izgradnju tvrđave, Senjane i prilike u gradu.

⁷ Pri iskopu terena za nove stambene kuće (Ul. S.St. Kranjčevića broj 3c i d) pronađena su dva natpisa, ostaci dvije oštećene nadgrobne ploče koje su u 18/19. st. pokrivala

blizini pri iskopu temelja kuće broj 5a naišlo se na neke grobove u kojima nije bilo priloga. Ukoliko je na tome mjestu bila crkva sv. Petra, koja se spominje u nehajskom grafitu, onda bi i grobovi na tome prostoru bili iz vremena od 14. do početka 19. stoljeća. Tko se sve pokapao u groblju sv. Petra? Najvjerojatnije obični građani senjski, koji se tada paralelno pokapaju 1. u crkvi sv. Franje, 2. na Cimiteru oko Katedrale, 3. u crkvi sv. Marije (Katedrali), 4. crkvi sv. Marije na Artu, 5. crkvi sv. Nikole na obali uz Morska vrata, 6. oko crkve sv. Ivana Krstitelja i 7. sv. Duha, a možda i negdje drugdje.

3. *Franjevački samostan i crkva sv. Franje*. Položaj starog samostana i crkve sv. Franje unutar ili izvan zidina nije još utvrđen, a isto tako ni godina njihove izgradnje. Naime, 1272. u Senju se prviput spominju franjevci - mala braća,⁸ koja tu negdje u Senju imaju svoju kuću i crkvu. Oni se spominju i 1293. i 1295. ali prema svemu izvan zidina, svakako istočno od malo ranije izgrađenoga gradskog kaštela. Iza toga 1297. knezovi Krka, Vinodola i Senja Dujam i Leonardo pozivaju u Senj franjevce kojima izvan zidina

grobove austrijskih podanika koji su živjeli i radili u Senju. Prvi natpis je sivi vapnenac, veličine 100x79x15 cm. Sadržaj je uklesan na njemačkom jeziku i latinicom.

Zbog oštećenja je nepotpun, u prijevodu prof. Zlate Derossi slijedi:

AUS DER GATTIN ARMEN FORT
AUS DEM KREIS DER KINDER
MUSSTE AN DEN STILLEN ORT
UNSERS GLUCKES GRUNDER
ACH WIR SIND UNS UNBEWUSST
NICHT ERSETZT UNS DEN VERLUST.
DENN WO KEIN GATTE UND VATER
MEHR WEILT
IST AUCH DER FAMILIE STERN
E... ENTF

IZ RUKU ŽENE
IZ KRUGA DJECE
MORAO JE NA TIHO MJESTO OTIĆI
UTEMELJITELJ NAŠE SREĆE.
AH, NISMO TOGA SVJESNI,
NIŠTA NEĆE NADOKNADITI GUBITAK,
JER TAMO GDJE VIŠE NEMA MUŽA I
OCA
DALEKO JE UDALJENA ZVIJEZDA
OBITELJI.

Drugi je natpis isto sivobijeli vapnenac, veličine 66x40x14 cm. U gornjem dijelu sačuvan je križ, a niže natpis na njemačkom jeziku, sastavljen u osam redaka, dijelom oštećen pa je sadržaj nejasan.

HIER RUHET
....OCHGEBORNER ANTON MEL...
K.K.M. VERPFLEGSBAECKEN MEISTER

OVDJE POČIVA
....VISOKO POŠTOVANI ANTON MEL.....
PEKAR U INTENDANTURI CARSKO
KRALJEVSKE MORNARICE
RODEN U MAINZU 29. LIPNJA.....
A UMRO 2. SVIBNJA.....
SPOMENIK
....PODIGLA NJEGOVA.....
....ELISA.....

GEBORN ZU MEINZ DEN 29 ten JUNY
UND GESTORBEN DEN 2ten ..M..
.....DENKMAL.....
.....DMET VON SEINE.....
.....ELISE.....
.....

Takvih spomenika mora da je bilo više na groblju svetog Petra, ali su kao i ta dva oštećeni i tko zna gdje ugrađeni.

⁸ M. Viličić, *Arhitektonski spomenici Senja*, Rad JAZU, knjiga 360, str. 104-105; M. Bogović, *Prijelazno stoljeće s enjske crkve*, *Senjski zbornik* 17 (1990), str. 85-86. U oporuci izdanoj u Rabu 1272. ostavljaju se samostanu i crkvi male braće u Senju dva vrta, koja se nalaze uz javni put, i neki veliki bunar. Ovdje se radi o franjevačkim zgradama koje ne bi mogle biti u svezi sa samostanom i crkvom koju su franjevcima izvan zidina podigli knezovi Dujam i Leonardo 1297.

Sl. 1. Gornji dio renesansne nadgrobne ploče Ižote Frankopanke iz 1456; stajala do 1943. u crkvi sv. Franje; donesena iz Sv. Petra ili Sv. Franje

podizju samostan i crkvu sv. Franje,⁹ zadužbinu obitelji Frankopan sve do 1469, kada im kralj Matija Korvin oduzima Senj s kotarom, a Turci počinju harati senjskom okolicom. U to vrijeme turskih prodora do Senja spaljeni su i opustošeni mnogi samostani i crkve i javne zgrade i posjedi građana izvan zidina.¹⁰ I ovdje se ponovno nameće pitanje lokacije crkve i samostana koji su se nalazili izvan zidina i istočno od Kaštela u tzv. "gornjim vrtovima" između javnih putova. Prema istraživanjima dr. M. Bogovića ovaj samostan

⁹ M. Viličić, nav. dj., str. 118, bilješka 110. Drži vjerodostojnim vijesti i navode Farlatija, Valvasora i Vitezovića da su knezovi Dujam i Leonardo 1297. franjevcima izvan zidina izgradili crkvu i samostan, i to na predjelu Sveti Petar. M. Bogović, nav. dj., bilješka 82, navodi da su u crkvi sv. Franje postojala dva oltara: jedan sv. Marka, a drugi sv. Jurja. Isto tako, navodi da je u obližnjoj franjevačkoj crkvi sv. Petra izvan zidina godine 1401. neki Andrija Jelmenh bio rektor oltara sv. Jurja, odnosno da crkva sv. Petra nije bila franjevačka, samostanska. Ovdje je važan onaj nehajski grafit koji kaže "... Turci opalise klostar i crkvu Sv. Petra..." Znači, postojala je crkva sv. Petra i uz nju samostan, samo čiji? Crkva sv. Petra bila je izgrađena, ali ne znamo kada i od koga, i to izvan gradskih zidina, na prostoru koji se i danas naziva Sv. Petar.

¹⁰ Do godine 1550. Turci su u više navrata dolazili do Senja i izvan gradskih zidina popalili sve zgrade. Posvjedočuju nam to i nehajski grafit i drugi podaci vezani za gradnju Nehaja i crkve sv. Franje.

nalazio se južno od Kaštela i vrela - bunara Travice, negdje na prostoru danas zvanom "popovski vrtal", između korita Potoka i obronaka brda Nehaj. Dugogodišnja suradnica Gradskog muzeja i izvanredan poznavatelj senjske povijesti i arhitekture dr. Melita Viličić locira taj samostan i crkvu na prostor svetoga Petra. Meni se čini da bi se samostan i crkva trebali tražiti na prostoru današnjega nogometnog igrališta (Štele) i Osnovne škole. Na toj dominantnoj lokaciji uz sam grad postoje uvjeti za smještaj samostana i crkve, a to su javni putovi i neki stari veliki bunar, uz koji "da se ovi objekti nalaze". Taj bunar pronađen je pri izgradnji škole, gdje je uz brojne rimske starine moralo biti i onih koje bi pripadale objektima što ih spominjemo. U ovoj prilici mora se napomenuti da se na prostoru "popovskog vrtla" do danas nisu pronašle nikakve starine koje bi potvrđivale lokaciju samostana i crkve pod Nehajem. Isto tako, u tome samostanu pokopali su se skoro dvjesto godina mnogi članovi obitelji Frankopana, redovnici samostana, a možda i odličniji senjski građani.¹¹ Iz ove zadužbine možda potječe vrijedan kasnoromanički reljef Isusa sa šest apostola, koji je 1558. prenesen i ugrađen u pročelje crkve sv. Franje. Iz ove crkve možda potječe i nadgrobna ploča gospođe Ižote Frankopanke, preminule 1456, koja je također uzidana negdje u zid ili pod crkve sv. Franje 1558. To znači da su i tjelesni ostaci plemenite Ižote preneseni i položeni negdje u novoizgrađenoj crkvi sv. Franje. Je li iz ove crkve ona velika kamena nadgrobna ploča pronađena pri obnovi Nehaja (1970), na kojoj se razabire više redova glagoljskih slova s kraja 14. st. i veliki plemićki grb, za sada je teško odgovoriti potvrdno. A možda je ta velika ploča pripadala knezu i velikom hrvatskom banu Ivanu Frankopanu, koji je umro i bio pokopan u Senju god. 1393. u znamenitoj crkvi sv. Franje, koju je 1558. razgradio Ivan Lenković.

4. *Crkva sv. Duha*.¹² Prvi spomen crkve potječe iz god. 1389, a nalazi se u ispravi pape Urbana VI, koji daje odrešenje grijeha svima posjetiteljima crkve senjskog gostinca (bolnice) sv. Duha, za koju Farlati u ispravi iz god. 1489. navodi "extra civitatem apud ecclesiam s. Spiritus Segniae". Dakle, redovnici upravljaju iz te kuće i u njoj žive, a to je onda samostan. Da su ta starija crkva i gostinac bili izvan gradskih zidina¹³ i da su ih Turci spalili, a da je materijal kasnije ugrađen u zidine Nehaja, svjedoči pronađeni kameni natpis¹⁴ - nadvratnik iz kojega saznajemo "da Ivan Kosinjski i njegov sin ... potvrđuju redovnicima ranije im date privilegije". Gdje se nalazila ta crkva sv.

¹¹ M. Bogović, nav. dj., str. 87, navodi prosvjed knezova Frankopana kralju Ferdinandu zbog oštećivanja i prekapanja grobnica njihovih predaka u crkvi sv. Franje. Ovdje su sigurno bili pokopani Ižota, supruga kneza Stjepana Modruškog, i Ivan Frankopan, 1393. hrvatski ban. Nije isključeno da su oko crkve pokopani i senjski građani.

¹² Temeljite i meritorne komentare o crkvi sv. Duha vidi u: M. Viličić, Arhitektonski spomenici Senja, Rad JAZU, knj. 360, Zagreb 1971, str. 108-109.

¹³ M. Viličić, nav. dj., bilj. 187, navodeći Farlatija, "Neosporno je da su crkva sv. Duha i gostinac bili izvan zidina". Ali nameće se pitanje tko je i kada (prije 1547) sagradio u gradu gostinac i crkvu (kapelu) koju su do izgradnje novog samostana i crkve sv. Franje koristili franjevci. Vjerojatno su to bile vojne vlasti, koje su materijal porušenih zgrada upotrijebile za gradnju Nehaja, o čemu svjedoči i pronađeni u zidinama Nehaja kameni natpis knezova Kosinjskih.

¹⁴ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (V), br. XVI, Zavjetni natpis Ivana Kosinjskog, Senjski zbornik IX, 1981-82, str. 87-89. Taj natpis traži detaljniju analizu, iz koje bi se mogli izvesti neki novi zaključci vezani za prošlost crkve sv. Duha kao i senjski gostinac te redovnike kojima je najprije pripadao izvan gradskih zidina, a zatim i unutar njih.

Duha i uz nju gostinjac, ne znamo, ali je vjerojatno da su bili locirani uz neke važnije komunikacije grada. I tu crkvu i gostinjac lociram u prostore stare Štele - tvornice duhana - Doma zdravlja, u bližu gradsku periferiju.

4a Kao zamjena za porušenu crkvu i samostan (ili kuću) redovnicima su carske vojno-upravne vlasti unutar grada, na vrlo prometnom i ekskluzivnom dijelu grada, na trgu Cilnici, izgradile novu crkvu sv. Duha i uz nju gostinjac (kuće Palman, Žudenigo i Šprajc). Ne znamo jesu li se u staroj crkvi sv. Duha izvan zidina ukapali mrtvi. Ali zato postoje indicije da se u podrumskom dijelu nove crkve sv. Duha nalaze grobnice, a tu je negdje 1721. bio pokopan¹⁵ neki Petar Glavaš. Kakve su to kripe i natpisi na grobnim rakama, nismo mogli utvrditi zbog čudnog stava vlasnika zgrade.

5. *Crkva sv. Franje - Uskočko spomen groblje*. Već 1272. u Senju izvan zidina postoje samostan i crkva sv. Franje, čija lokacija nije do danas utvrđena. Da bi nadoknadio franjevcima razgrađeni samostan i crkvu, koje su Turci spalili, senjski kapetan Ivan Lenković sagradio je unutar grada novi samostan, a uz njega velebnu crkvu sv. Franje.¹⁶ Novi samostan i crkva smješteni su na sjeveroistočnoj strani trga Cilnice. Za njihovu izgradnju morao se porušiti veći broj zgrada, a izvan upotrebe stavljena je jedna poprečna ulica, kako se to može primjetiti na starim planovima Senja i prema sadašnjem stanju na terenu.¹⁷ Kada je građena crkva, onda je veći dio fino obrađenog kamena-tesanca dignut sa zgrada izvan zidina i ponovno ugrađen u zidove crkve sv. Franje. Zato je crkva sv. Franje svojim vanjskim i unutrašnjim izgledom predstavljala remek-djelo senjske renesansno-barokne umjetnosti i tada je bila osobito štovana kao najveća senjska svetinja. Među znamenitijim spomenicima u crkvi se čuvala nadgrobna ploča plemenite Ižote Frankopan, preminule godine 1456. Odatle možda potječe i nadgrobna ploča senjske patricijke Sepurise,¹⁸ koja - sudeći prema slovima - potječe iz sredine 14. st. Iz

¹⁵ P. Rogić, *Naseljenost velebitske primorske padine*, Senjski zbornik I, 1965, str. 54. i P. Tijan, Vodič, Zagreb 1931, str. 46, broj 105.

¹⁶ O starom samostanu i crkvi sv. Franje vidi: A. Glavičić (prilog u Senjskom zborniku 19 (1992) br. 3) te navedeni radovi P. Tijana, M. Viličić i M. Bogovića s važećom literaturom koja se odnosi na crkve i samostane u Senju i bližoj okolici.

¹⁷ Godine 1970. pri iskopu u prizemlju bivšeg samostana sv. Franje (danas prostori SO Senj), naišlo se na ostatke temelja jedne ili više zgrada starijih od samostana. Isto tako, utvrđeni su temelji ranijih zgrada i pred ulaznim dijelom crkve sv. Franje. Ovi nalazi sugeriraju nam da se na ovom prostoru prije izgradnje samostana i crkve sv. Franje nalazilo 8 - 10 manjih ili većih zgrada. Neke od njih su mogle biti crkvene, ili pak otkupljene i sve porušene za potrebe gradnje novog samostana i crkve sv. Franje (1555 - 1558).

¹⁸ Ovu nadgrobnu ploču prvi navodi I. Kukuljević Sakcinski u djelu "Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji", Zagreb 1891, br. 797. Ploča je najprije pokrivala grobnu raku ugledne Senjkinje Sepurise u staroj crkvi sv. Franje izvan gradskih zidina. Otuda je oko 1555. prenesena u novu crkvu sv. Franje unutar gradskih zidina, i tu je sada pokrivala nečiji grob tako da joj je natpis bio okrenut prema dolje. Kada je godine 1888. kanonik G. Bedini dao obnoviti crkvu sv. Franje, ova Sepurisina i još pet drugih izlizanih ploča preneseno je u dvorište samostana, i upotrijebljeno za popločenje. Kada je oko 1980. došlo do betoniranja dijela dvorišta bivšeg samostana, ploče su podignute i pohranjene u Gradskom muzeju Senj. Nadgrobna ploča, prema natpisu, datira se u početak 14. stoljeća.

tog prostora potječe vrlo vrijedan kasnoromanički reljef Isusa sa šest svetaca,¹⁹ a također i aragonski grb,²⁰ tipično renesansno djelo, koje neki povjesničari pripisuju Beatrici Frankopanki ili kneginji Lujzi, ženi kneza Bernardina Frankopana. Pretpostavlja se da je i ovaj grb donesen iz stare crkve sv. Franje, i da je možda stajao nad Beatricinim odrom. U crkvi sv. Franje pokopan je u razdoblju od 1558. do oko 1750. velik broj znamenitih i zaslužnih senjskih građana, među njima najviše slavni senjskih uskoka i samih redovnika. To nam uz druge dokaze zasvjedočuje više od 35 nadgrobni ploča koje su evidentirane i opisane dok su stajale in situ u podu crkve. Sve te ploče najvećim su dijelom oštećene za vrijeme bombardiranja Senja 1943, a nadajmo se da će se jednoga dana vratiti na stara mjesta ili će biti istaknute u izgrađenom Uskočkom spomen-groblju. Iz teksta ploča razabire se da su neke starije od same crkve, a to znači da su pokojnici privremeno bili pokopani negdje drugdje a nakon izgradnje crkve u nju su preneseni. Prije 1970. imali smo projekt izgradnje uskočkog mauzoleja, ali prethodno je bilo potrebno bar djelomice istražiti dio poda crkve kako bi se utvrdilo što se krije pod zemljom. Sondiranje je izvršeno odmah uz ulaz u crkvu. Nije se pronašlo očekivanih pravilno zidanih grobnica, nego su pokojnici ležali jedan do drugoga. Uz njih se nije našlo nikakvih priloga koji bi bili važni za dataciju, a nisu se mogli utvrditi odnosi pokojnika, vrijeme i način pokapanja. Sve skupa izgledalo je kao jedno veliko zajedničko groblje bez spomena i imena. Kada se utvrdilo da se slična situacija može očekivati na čitavom prostoru bivše crkve, a da se ne bi oskrvnile preostale stotine grobova ni remetio mir junaka, zaustavljena su daljnja istraživanja. Ovdje želimo istaknuti da se ne smije dopustiti bilo koje daljnje istraživanje grobova. Prema projektu mauzoleja svi radovi, koji bi se morali izvoditi ako bi došlo do izgradnje na tome prostoru, mogu se izvesti bez prekopavanja grobova pokojnika koji ovdje leže i simboliziraju grad Senj i uskočku epopeju. Zašto je taj prostor tako dugo zapostavljen i neizgrađen, zašto djeluje i ružno i tužno, pitanje je na koje treba dati odgovor grad Senj, ali poglavito odgovorni ljudi koji njime upravljaju. Treba se prisjetiti da se ove godine navršava 50 godina od nemilosrdnog razaranja Senja i rušenja crkve sv. Franje. Možda će ova tužna obljetnica biti poticaj potomcima slavni uskoka da iznad spomen-groblja podignu nešto što će im biti sveto i dostojno slave pradjedova, i one Kranjčevićeve: "Sred grada Senja božji je hram, to crkva je svetoga Franje i mrtvih uskoka stan."

6. *Crkva svetog Ivana Krstitelja*, danas zgrada "Uskok", prvi se put spominje u senjskom statutu 1388. To znači da je crkva sv. Ivana sagrađena mnogo ranije u stilu pune gotike. Crkva je izgrađena u središtu grada, uz najvažnije gradske ulice i trgove, koji su povezivali Velika i Mala vrata sa Cimiterom - Starim trgom. Sredinom 19. st. crkva je izgubila prvobitnu važnost i pretvorena je u trgovačko-poslovni i stambeni prostor. Tim radnjama crkva je u cijelosti izgubila originalnost, a uz ostalo uništene su (godine 1880) vrijedne gotičke slikarije i drugi likovni detalji crkve. Uništena je pročelna arhitektonika i sklad u prostoru. S vanjskih bočnih strana dozidana su dva neukusna krila, a nad samim svetištem jedan stan. Iza svetišta (apside) zazidana je još

¹⁹ Na pročelju crkve sv. Franje stajao je reljef s prikazom Isusa i šest apostola. Za bombardiranje Senja godine 1943. reljef je razbijen, ali se ipak može sastaviti u cjelinu. Predstavlja najreprezentativniji romanički spomenik sačuvan u Senju. Pretpostavlja se da je donesen iz porušene crkve sv. Franje ili iz nekoga drugog crkvenog objekta iz konca 13. stoljeća koji se nalazio izvan gradskih zidina.

²⁰ Do godine 1943. grb se nalazio iznad ulaza u crkvu sv. Franje. P. Tijan u svom Vodiču na str. 64. navodi da je grb donesen iz crkve sv. Petra i da je možda pripadao kneginji Lujzi, ženi kneza Bernardina Frankopana.

starija volta-javni prolaz i kontakt-ulica P. Vitezovića i A. Šenoe. Tada su zazidane tri stare volte - prolazi, koji su komunicirali prostorom uz katedralu i Zgonom te Širokom kuntradom. I sada, kada je trebalo učiniti jedan napor i sve volte deblokirati, a nadogradnje oko crkve ukloniti, stalo se i ispustila se prilika da se restauriraju i crkva i obližnje uskočke ulice. Prema nekim istraživanjima dr. M. Bogovića vjerojatno se s lijeve i desne strane unutar ograđenog crkvenog prostora nalazilo malo gradsko groblje, ali taj podatak nisam mogao arheološki potvrditi iako mi se čini vjerodostojnim.

7. *Crkva svete Marije*, katedrala senjske biskupije izgrađena je oko 1169. kao jednobrodna bazilika u čistom romaničkom stilu, dapače, pročelje i desna strana bili su pod utjecajem sjeveroitalskog graditeljstva izgrađeni od specijalne fasadne opeke.²¹ Ne znamo što se nalazilo na ovome mjestu prije izgradnje katedrale, ali možemo pretpostavljati da je tu bila neka starija crkva s karakteristikama starokršćanskoga graditeljstva 4/5. stoljeća. Ovdje treba prihvatiti podatak velikog Senjanina P. Vitezovića, koji kaže da je toranj senjske crkve iz vremena oko god. 1000, a to je vrijeme hrvatskog kralja Držislava. Možda smo malo bliži vremenu gradnje crkve ako navedemo natpis²² koji je prema I. K. Sakcinskom nekoć stajao u zidu unutar crkve, a tada se nalazio na Cimiteru i služio kao klupa. Na natpisu se lijepo moglo čitati "da je 1134. neko djelo (da li toranj ili ukrašavanje, pa i samu gradnju crkve) izveo neki *m(agister) Jacobus*." Dalje I. K. Sakcinski navodi da su u katedrali stajale nadgrobne ploče²³ istaknutih senjskih građana. Svi su navedeni spomenici negdje ugrađeni, jednim dijelom i u ogradni-ruševni zid Cimitera, koji će se i zbog eventualnih arheoloških nalaza morati presložiti. Preuređenjem ogradnog zida naići će se i na neke druge nalaze, pa i grobove, koji će biti vrlo značajni za utvrđivanje prošlosti čitavoga crkvenog kompleksa u koji spada trg Cimiter.

Sa zapadne, južne i istočne strane katedrale nalaze se stari grobovi senjskih građana. I odatle naziv "Cimiter". Ne znamo kada se oko stare ranokršćanske crkve počelo s ukapanjem vjernika i je li kasnoantički ukop s time u kakvoj vezi, kao kontinuitet starokršćanstva, koje je i na ovaj način istiskivalo poganstvo.²⁴ To navodimo jer je u okolici katedrale na više mjesta utvrđen pokop iz rimskog doba. Ali uz te grobove vjerojatno postoje i oni iz kraja 11. i početka 12. st. koje ne možemo prepoznati jer uz njih nije bilo nikakvih nalaza materijalne kulture. Dakle, na čitavom prostoru "Cimitera" otkriveni su plitko ili duboko pod zemljom mnogobrojni grobovi, koji pripadaju vremenu od 12. do sredine 19. st., kada se pokapanje u cijelosti održavalo izvan grada, i to na groblju sv. Vida. Prvi sačuvani podatak o groblju na Cimiteru nalazi se u Statutu Senjskog kaptola iz god. 1380. Kada je sredinom 18. st. došlo do dogradnje desne lađe katedrale, onda su pod zemljom lađe izgrađene kripe u kojima su se pokapali građani sve do 1868. Te podzemne kripe imaju brojne niše (rupe) u koje su se polagali lijesovi

²¹ Uz korištenje sve dostupne literature i arhivske građe, te primjerenog rekognosciranja grada, senjsku katedralu opisala je stručno i detaljno M. Viličić u radu "Arhitektonski spomenici Senja", Rad JAZU, knj. 360, Zagreb 1971, str. 97-104, bilj. 1-101.

²² I. Kukuljević Sakcinski, *Nadpisi sredovječni i novovjekni na crkvah, javnih i privatnih sgrađah i t.d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1891, brojevi natpisa 782 i 787 gotovo su istog sadržaja, ali su im godine posve različite. Prema tome *M(agister) Jacobus* morao je izraditi nešto što je bilo važno na crkvi ili u samoj crkvi godine 1134. ili 1154 (odnosno 1184?).

²³ I. Kukuljević Sakcinski, nav. dj., brojevi 786, 788, 799 i 805.

²⁴ I. Degmedžić, *Arheološka istraživanja u Senju*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIII, Split 1950.

Sl. 2. Prostor bivšega pavlinskog samostana sv. Nikole i crkve, u pozadini kuća Poseđarić (Bezjak); snimak iz vremena oko 1935.

pokojnika. Kripte nemaju nikakve veze sa starokršćanskim katakombama, ali na njih u svemu podsjećaju i time izazivaju interes radoznalih građana i posjetilaca Senja.

8. *Grobovi na Malim vratima.* Godine 1955, pri iskopu jame za polaganje uzemljenja obližnjeg gromobrana, uz istočni zid zgrade "Ferajna", nasuprot starim gradskim Malim vratima naišlo se na temelje nekog starog zida.²⁵ Daljnjim iskopima utvrđeno je da se zid pruža u dubinu preko 1,60 m, a to je stara razina ulice pred Malim vratima. Sa sjeverne strane zida naišlo se na jednu zidanu grobnicu veličine oko 170x0,60 cm, koja je bila ispunjena ljudskim kostima, kosturima više od desetak osoba. Pokojnici su bili položeni tako da je svaki drugi imao glavu okrenutu na istok ili zapad. Pri tim radovima pridošli stariji građani kao da su htjeli posvjedočiti kako se i ranije znalo na tome mjestu nailaziti na grobove. Čiji bi to mogli biti grobovi, odnosno koji su to pokojnici pokopani u jami, još uvijek nismo u stanju odgovoriti. Ako su svi odjednom pokopani, to bi moglo značiti da su umrli odjednom od neke bolesti ili poginuli u nekom ratu. Isto tako teško nam je odgovoriti jesu li ovi grobovi na Malim vratima u nekoj vezi s obližnjim ranorimskim grobovima, pronađenim u susjednom vrtu DIP-a (ex Olivieri). Mislim da ti grobovi potječu iz vremena prije izgradnje fortifikacija bedema, kula i tzv. Malih gradskih vrata, a to je bilo prije 12. stoljeća.

9. *Crkva sv. Nikole i groblje.* Uz obalne gradske zidine i glavna tzv. "Brodarska vrata" s lijeve strane korita povremenog Potoka, koji je tu presvođen prije god. 1378, izgrađeni su samostan i crkva sv. Nikole.²⁶ Crkva se prviput spominje oko 1378. uz tzv. "Rumenja vrata". Sudeći prema nekim sačuvanim starim planovima Senja, ovdje se radi o većoj crkvi, u podu koje je bilo dovoljno mjesta za grobnice vrlo uglednih senjskih građana, ali i za znamenite uskoke. Pokop u crkvi potvrđuju nalazi kamenih ploča²⁷ koje

²⁵ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik II, 1966, str. 411.

²⁶ M. Viličić, nav. dj., str. 106-107.

²⁷ I. Kukuljević Sakcinski, nav. dj., brojevi 801, 802, 803, 804, 828, 835.

su oko 1875. dignute s poda, a pri razgradnji crkve i otvaranju grada prema moru.²⁸ Nadgrobnne ploče tada su nestale, ali su zahvaljujući I. K. Sakcinskom ostale zapisane. Budući da jadranska obala postupno tone za 1 mm godišnje, pretpostavljamo da su se temelji crkve, ali i stare grobnice, spustili niže, bliže moru za oko 50-70 cm.

10. *Crkva Velike Gospojine i groblje*. Mala kolonija pravoslavnog življa doseljenog u Senj dobila je u tijeku 18. st. carsku slobodu i sagradila na južnoj strani iznad ceste i starog Vukasovićeve mosta god. 1788. jednobrodnu crkvu Velike Gospojine.²⁹ Uokolo crkve i unutar ogradnog zida bilo je uređeno malo groblje u koje su se pokapali pravoslavni žitelji iz Senja. O tome svjedoče sačuvane kamene ploče na kojima je ćirilicom uklesano ime i prezime, zanimanje pokojnika te godina smrti. Najstarija ploča na groblju potječe iz god. 1802. Crkva je 1942. porušena do temelja. Sa zapadne strane grobareve kuće u gradskom groblju sv. Vida uređeno je na početku 20. st. novo pravoslavno groblje, a pokop oko crkve prestaje.

11. *Crkva sv. Marije od Arta i groblje*. S jugozapadne strane grada, na prostoru parka Art, nalazi se srednjovjekovna mornarska zavjetna crkva posvećena sv. Mariji.³⁰ Prvi je spomen crkve iz 1489, što dokazuje da je crkva iz starijeg vremena. Sadašnje stanje crkve potječe iz 18. st. i rezultat je neke njezine barokne obnove. Najstariji spomenik predstavlja renesansna nadgrobnna ploča plemenite Senjkinje Domenike, žene senjskog suca Bedričića. Ploča je pronađena u blizini crkve i datirana s godinom 1509. Ploča ima iznimnu likovnu i etnografsku vrijednost jer prikazuje pokojnicu u haljini, odjevenu prema običaju 15/16. stoljeća. Prema ploči i nekim drugim zapisima - starim planovima Senja, ovdje je već krajem 15. st., ako ne i prije, bilo uređeno gradsko groblje. Druga, dosta oštećena ploča datirana je godinom 1762. Ta i druge dvije ploče ranije su pokrivala grobne rake, ali su uređenjem Arta kao parka krajem 19. st. dignute i ugrađene u južni zid crkve. Zbog učestalog oštećivanja ploče su dignute i uzidane u zid crkvenog predvorja, gdje se nalaze danas. Na starim planovima Senja iz 18. i 19. st. uz crkvu sv. Marije dolazi oznaka Friedhof-groblje. S morske strane groblje je bilo ograđeno jakim kamenim zidom, koji je u 18. st. nadozidan i ojačan strijelnicama za puškare i otvorima za topove, uz njega stoji oznaka "Baterija sv. Marija Art". Tim radovima krajem 19. st. prostor jugozapadno od crkve je nasipan, pa su stari grobovi ostali dublje pod zemljom. Ljudske kosti, na koje se nailazilo pri dubljim građevinskim radovima i iskopima jama za drveće, svjedoče (uz sve što je dosad navedeno) da je ovdje bilo jedno od gradskih grobalja.

12. *Crkva sv. Jurja u tvrđavi Nehaj*. Pri predaji Senja i kotara na upravljanje templarima god. 1184. naglašava se "da im se (uz grad) predaje i crkva sv. Jurja".³¹ Gdje se nalazila ta ranoromanička crkva, ne znamo, ali mislimo da bi to moglo biti ona crkvice čiji su temelji pronađeni 1964. u prizemlju tvrđave Nehaj. Crkvice spada u kategoriju

²⁸ A. Glavičić, nav. dj., str. 413. Budući da su u crkvi sv. Nikole pokopani mnogi znameniti uskoci i građani i da je na ovome mjestu stajao pavlinski samostan, rasadište glagoljske kulture i skoro dva stoljeća prvo senjsko opće, srednje i više učilište, bilo bi plemenito da grad Senj ovo mjesto dostojno obilježi. Isto tako, trebalo bi obližnje kuće znamenitih uskočkih obitelji Blažiolović i Posedarić primjerno restaurirati i na njima onemogućiti bilo kakve proizvoljne adaptacije.

²⁹ P. Tijan, Vodič, Zagreb 1931, broj 39.

³⁰ M. Viličić, nav. dj., str. 112-113. i P. Tijan, nav. dj., str. 43.

³¹ A. Glavičić, Izvještaj o značajnim arheološkim nalazima u tvrđavi Nehaj u Senju, Senjski zbornik I, 1965, str. 315-322; M. Viličić, nav. dj., str. 113-114.

manjih crkava iz starohrvatskog doba. Sada mislimo da je to "ona" crkva sv. Jurja. Ova crkva svakako je izgrađena dosta ranije, prije 1184, i imala je neku posebnu važnost, kao crkva sv. Jurja zaštitnika grada Senja i simbol pobjede svjetla nad tamom i dobra nad zlom. Pri spomenutim radovima u prizemlju Nehaja, zapravo pred sekundarnim stepeništem uz ulaz, pronađeni su dijelovi "Senjske glagoljske ploče". Ovdje se zapravo radi o lijevom pluteju iz neke crkve. Ploča je datirana s godinom 1100. i posve je identična Bašćanskoj ploči. Ne znamo je li oko te stare crkve bilo neko manje gradsko groblje, jer je čitav okoliš prekopan, a time su nam postali nedostupni i svi mogući nalazi koji bi takvo nešto dokumentirali. Ali pri iskopu unutar zidova crkvice, desno od ulaza, pronađeni su u podu neki neznatni ostaci ljudskih kostiju, a i iza apside crkve među kamenjem u neznatnom sloju zemlje pronađeni su također ostaci ljudskih kostiju.

Završavajući informaciju o starim srednjovjekovnim i novovjekim grobovima unutar i izvan Senja, osjećamo žalost što do danas nismo pronašli grobove starohrvatskog doba. Jer Senj je staro prethistorijsko i rimsko naselje, ali i grad koji su na ruševinama antike podigli stari Hrvati na početku 7. stoljeća. Vjerujem da će se jednoga dana i ti nalazi otkriti.

II. Groblja iz doba antičke Senije

Na području današnjega Senja i u bližoj okolici utvrđena su brojna groblja i pojedinačni grobovi iz ranog, srednjeg i kasnog antičkog doba od kraja 3. st. pr. Krista pa do 7. st. poslije Krista. Antička groblja utvrđena su na prostoru čitavog brda Nehaj, zapadno od kule Šabac, u vrtu Olivieri-DIP-a, oko Vatrogasnog doma - Dolca, Doma zdravlja - Čopićeva naselja, na Šteli, Cimiteru i drugdje po gradu, svagdje uz neke važnije putove i ulice. Na taj način sve te nekropole obraćaju svojom lokacijom našu pozornost na veličinu i značenje antičke Senije kao grada i luke. Otkrivene antičke nekropole navodimo slijedom otkrića i kronologije.

13. *Predrimsko i rano rimsko groblje na Nehaju.* Čitavo brdo Nehaj predstavlja jedno veliko groblje koje potječe iz doba kada naši krajevi dolaze pod vlast Rima i kada pri ukopu prevladava običaj spaljivanja mrtvacu, a pepeo i drugi predmeti pohranjuju se u kamene ili zemljane posude-žare. Ovdje se radi o velikoj nekropoli jednoga većeg urbanog, gospodarskog i administrativnog središta, čiji su stanovnici najvećim dijelom bili starosjedioci Iliri, iz plemena Japoda ili Liburna. Pokapanje se odvijalo u tijeku čitavog 2. i 1. st. pr. Krista i 1. na 2. st. poslije Krista. O postojanju tako velike nekropole, jedne među najvećima u Hrvatskom primorju, svjedoče brojni nalazi raznovrsne keramike, poglavito dijelova amfora, opaljenih ljudskih kostiju i pokoji metalni novac:³² iz grada Teate iz 217. g. pr. Krista, novac Micipse, vladara Numidije iz sjeverne Afrike iz 118. g. pr. Krista, te jedan cara Vespazijana. Prema odvojenim mjestima nalaza ta tri novca može se pretpostaviti da su oko današnje tvrđave Nehaj, spuštajući se prema zapadu do Kalvarije i starog tenisko-rukometnog igrališta, bili i najstariji grobovi iz 1. i 2. st. poslije Krista. Na sredini brda s južne strane Kalvarije na jednom mjestu naišlo se na tragove starih zidova, a to je možda mjesto gdje se obavljalo spaljivanje pokojnika. Pri izgradnji tvrđave Nehaj 1558. i kasnijim pošumljavanjima od 1890. do 1980. najveći je dio nekropole prekopan i time uništen. Da bi se došlo do novih spoznaja i da bi se

³² A. Glavičić, Arheološki pogled na Senj, Senjski zbornik II, 1966, str. 400; Z. Dukat - A. Glavičić, Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice, Senjski zbornik VI, 1975, str. 171, broj 2 i 3.

Sl.3. Otkriće antičkih žarnih grobova u bivšem biskupskom vrtu DIP-a Senj; istraživanje 1975.

kompletirali prvi počeci pokapanja, ali i života antičke Senije, bilo bi korisno oko Kalvarije i zapadno od tvrđave Nehaj izvršiti sustavno istraživanje.

14. *Vrt Olivieri-DIP-a i Suzana*. Drugo po starosti, ujedno i veće groblje stanovnika antičke Senije utvrđeno je na prostoru bivšeg vrta Olivieri, današnjeg DIP-a, starog magazina Suzana i benzinske stanice. Ta nekropola bila je locirana u jugozapadnom dijelu gradske periferije zvane Lopica. Grobovi koji su otkopani na sjeverozapadnom dijelu uglavnom su žarni i datiraju se u vrijeme 1. i 2. st. poslije Krista, dok su grobovi pronađeni na jugoistočnoj strani bliže Malim vratima kosturni i pripadaju običaju inhumacije iz 2. i 3. st. U tijeku prošlosti, uslijed obrade zemlje, podizanja lijeha, i sadnje drveća i izgradnje kuća veće površine nekropole su uništene, posebno oni dijelovi gdje su grobovi bili pliće ukopani pod zemljom.³³

15. *Grobovi oko Doma zdravlja i u Čopićevo naselju*. Treće veće groblje stanovnika antičke Senije utvrđeno je jugoistočno od Doma zdravlja na posjedima obitelji Prpić, Lončarić, Tomljanović i Čopić.³⁴ Ovdje se radi o grobovima inhumacije, gdje su kosturni ostaci dosta dobro sačuvani. U grobovima uz pokojnika nema mnogo nalaza materijalne kulture, što otežava dataciju grobova i donošenje zaključaka. Pri istraživanju utvrđeno je da su i ovdje grobovi dosta uništeni zbog obrade zemlje, sadnje drveća i vinograda, te podizanja ograda, lijeha i kuća. Ovdje je primijećeno da su grobovi bili položeni u pravilne redove uz dosta reda i obzira prema susjednom grobu. Prema dosta rijetkim nalazima priloga uz pokojnika veći dio nekropole datira se u 4. do 6. st. poslije Krista. Prema prikupljenim nalazima na čitavom prostoru još ima intaktnih grobova koje bi trebalo arheološki istražiti i tako dopuniti spoznaje o starosti groblja, običaju pokopa i vremenu trajanja nekropole,³⁵ a to bi moglo biti od 4. do kraja 6. st.

³³ A. Glavičić, Izvještaj o arheološkom nalazu ranorimskih grobova u vrtu DIPa -Olivieri u Senju 1975, Senjski zbornik VI, 1975, str. 211-218.

³⁴ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (VI), Senjski zbornik, 10-11, str. 23, br. 1 i 2.

³⁵ I. Fadić, Staklena boca iz Senja s reljefnim prikazom ljudske glave, Senjski zbornik, IX, 1981-82, str. 53-63.

Sl. 4. Kasnoantički grobovi zap. od kule Šabac, otkriće 1955. pri izgradnji benzinske stanice

16. *Groblje uz kulu Šabac.* Pri iskopu temelja i jama za cisterne benzinske stanice god. 1955. s jugozapadne strane kule Šabac prema starom mostu otkriveni su kosturni grobovi, ostaci još jedne nekropole stanovnika antičke Senije. Na temelju pregleda terena može se zaključiti da je dio nekropole uništen pri iskopu kanala "Kolan" korita Senjskog potoka, izgradnje Vukasovićeve mosta i ceste prema Svetom Jurju, izgradnje paromlina Poskvić-Modrić, te stare Ledane. Drugi dio nekropole uništen je 1989. pri iskopu terena za novi hotel Art. Na toj nekropoli utvrđeno je više tipova grobova: jedni su pokojnici bili ukopani u grobnu jamu i obloženi dijelovima amfora, drugi su bili obloženi kamenjem i dijelovima amfora, a treći kamenjem, ili su pak ležali u samoj zemlji. Grobovi su imali različite orijentacije. Uz bok pokojnika koji su bili obloženi kamenjem obično se našao mali željezni nožić. Uz glavu jednog pokojnika nađeni su brončani novčići iz vremena cara Konstantina Velikog. Na temelju svih nalaza može se utvrditi da je nekropola bila u upotrebi jedno dulje vremensko razdoblje od 4. do kraja 6. st.

17. *Antički grobovi na Cimiteru.* Peto kasnoantičko groblje utvrđeno je u središtu Senja s južne, zapadne i sjeverne strane katedrale sv. Marije. Ne znamo jesu li grobovi bili i sa sjeverne strane katedrale, jer se na tom prostoru nisu odvijali nikakvi komunalni radovi. Na temelju arheoloških istraživanja senjska je katedrala svojim istočnim dijelom (svetište) nalegla na poganski hram Magnae matris - Velike majke svih bogova - odnosno na jedno isto staro, kršćansko svetište, koje je bilo izgrađeno na mjestu

spomenutoga poganskog hrama. To prvo kršćansko svetište vjerojatno je propalo u vrijeme seobe naroda i učestalih ratova krajem 6. na 7. stoljeće, u vrijeme kada ove krajeve naseljavaju stari Hrvati. Na temeljima tih svetišta izgrađena je negdje oko 1154. a moguće i prije, katedrala sv. Marije, kao jednobrodna ranoromanička bazilika. Prvi kasno antički grobovi otkriveni su s istočne strane svetišta pri arheološkom istraživanju kompleksa hrama *Magnae matris* god. 1949/1950. Iza toga nekoliko kasnoantičkih grobova otkriveno je pri iskopu temelja za kuću Ivica Krmpotića.³⁸ Novi grobovi otkriveni su 1966. u dvorištu uz stepenište obnovljene zgrade Sakralne baštine, arhiva i biblioteke Senjske biskupije. Jedna grupa grobova više tipa amfora otkrivena je pri izgradnji podruma nove pekare god. 1955. na Maloj placi.³⁹ Vjerojatno je na prostoru trga i ulice Cimiter (osobito sa zapadne i južne strane katedrale) bilo antičkih grobova, ali su oni uništeni pri ukopima u tijeku srednjega vijeka. Iz svega se može zaključiti da se na mjestu katedrale ili izvan njena rastera nalazilo jedno kasnoantičko groblje vjernika prve kršćanske zajednice antičke Senije, i to od kraja 4. do kraja 6. st. U antičkim i kasnije srednjovjekovnim grobovima nije se pronašlo nikakvih priloga koji bi nam pomogli utvrditi starost grobova, same crkve i drugih objekata na tom središnjem prostoru grada Senja.

18. *Grobovi oko Vatrogasnog doma - vrta Gržanića*. Sa sjeveroistočne strane Stare ceste na prostoru Vatrogasnog doma na istok u vrtovima Zrinski-Gržanića u više navrata pri iskopu jama za drveće ili pri drugim radovima, nailazilo se na grobove koji su prema opisu pripadali kasnoj antici.⁴⁰ Prije 1940. prema izjavi vlasnika vrtova nailazilo se na grobove koji su bili izrađeni od velikih krovnih opeka (tegula). U grobovima su bili kosturni ostaci pokojnika, ali bez priloga. Uz te grobove, ispred Vatrogasnog doma, a pri iskopu jame za cisternu, naišlo se 1975. na više kosturnih grobova, ali bez priloga. Ovdje su pokojnici bili obloženi komadima amfora i tegula. Na jednom mjestu bila su pokopana tri do četiri pokojnika, jedan uz drugoga. Ti su grobovi dio jedne nekropole koja se prostirala s istočne strane Stare ceste. Inače se na prostoru Vatrogasnog doma, zgrade Sokolana i u vrtu ex Milana Gržanića nailazilo na stare zidove, ruševine zgrada antičke Senije.

19. *Grobovi uz kuću Tausani-Olivieri*. Uz Staru cestu, a zapadno od kuće "Tausani" i vrta ex "Olivieri", pri izgradnji stambenih zgrada, kuća u ulici Šetalište S.St. Kranjčevića broj 3c i d u iskopu terena primijećeni su neznatni ostaci nekih grobova koji bi se mogli pripisati rimskom vremenu.⁴¹

20. *Grobovi na staroj Šteli*. Godine 1942. pri započetom iskopu terena za izgradnju nove zgrade Senjske gimnazije naišli su radnici na stare grobove s ljudskim kostima. O nalazima zbog ratnih prilika nisu nikoga izvijestili, pa su grobovi uništeni. Godine 1965. pri niveliranju terena za izgradnju dječjeg vrtića, 15 m jugozapadno od stare tvornice duhana, a na prostoru Štela uz neke antičke zidove, naišlo se na grobove.⁴² Pregledom grobova utvrđena je veza s onim grobovima na koje se naišlo pri izgradnji gimnazije

³⁸ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik, III, 1967-68, str. 22.

³⁹ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik, II, 1966, str. 406.

⁴⁰ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik, III, 1967-68, str. 37.

⁴¹ A. Glavičić, nav. dj., str. 26, broj 10.

⁴² A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik, II, 1966, str. 406.

1942. U jednome grobu uz glavu pokojnika pronašlo se više brončanih novčića iz vremena cara Konstantina Velikog. Prema tome na prostoru Štele, i to zapadnom dijelu do gradskih bedema, nalazila se neka manja kasnoantička nekropola.

21. *Grobovi na padinama Kuka*. Prema dobivenim informacijama, na vrh Aleje - završetka Šetališta S.St. Kranjčevića, a sjeverno od kuće J. Biondića, oko god. 1930. pri krčenju nekog zida naišlo se u zemlji na više zemljanih posuda kao malih žara,⁴³ koje bi mogle biti u vezi sa žarnim grobovima, što se i može očekivati na ovim pozicijama. Nalaze tih posuda i neke druge nalaze oko kuće Štele na istočnim obroncima Kuka dovodimo u vezu sa starim ilirskim naseljem koje se napustilo, a novo rimsko naselje razvilo se dosta zapadnije, uz duboki zaštićeni zaljev.

22. *Grobovi iz Stolačkog naselja*. Godine 1885. pri iskopu neke jame istočno od kuća Dobijaš-Čanić (današnje Stolačno naselje - na suprotnoj strani Poduzeća 3. maj) otkopana je mramorna ploča, nadgrobni spomenik nekog orijentalca Židova,⁴⁴ A. Dionizija iz Tiberijade. Spomenik je ispisan grčkim slovima i latinskim jezikom. Da je ovaj natpis pripadao manjoj grupi grobova koja se ovdje ne baš slučajno nalazila, svjedoče otkopani grobovi uz kuću Mile Rončevića. Prema njegovoj izjavi grobovi su bili ukopani u zemlju do nekih 70 cm dubine, a izrađeni su bili od krovnih opeka-tegula u obliku dvoslivnog krova kuće. Pod pločama nađeni su kosturni ostaci pokojnika koji su, navodno iz neznanja uništeni. Radi li se ovdje o jednom manjem separiranom groblju, možda kolonista orijentalca, teško je sa sigurnošću tvrditi, ali pretpostavku ne treba odbaciti.

III. *Groblja i grobovi u široj okolici Senja*

Na području općine Senj uz svako veće ili manje a značajnije naselje obično se nalazi i groblje, mjesno ili župno. U slijedu ukratko se opisuju groblja, a spominju se i neki pojedinačni stari grobovi. Ovdje se navodi usput nekoliko grobnih jama, kosturnica u kojima leže tjelesni ostaci hrvatskih rodoljuba iz Senja i okolice, te hrvatskih vojnika i postrojbi njemačke vojske koji su poginuli ili bili ubijeni u povlačenju, pri tzv. oslobodenju u travnju i svibnju god. 1945. isto tako u razdoblju od 1941. do 1945. i kasnije. Sva ta zlodjela izvršili su pripadnici zloglasne UDB-e i vojnih jedinica jugoarmije. Ti se grobovi sustavno istražuju i evidentiraju.

23. *Sveta Jelena kod Senja*. Oko 4 km zapadno od Senja ispod ceste u uvali kraj mora izgrađen je negdje sredinom 14. st. pavlinski glagoljaški samostan s crkvom sv. Jelene.⁴⁵ Kao i drugdje, i ovdje su se u crkvi i oko nje pokapali redovnici samostana i stanovnici okolnih zaselaka koji su s crkvom bili u nekom radnom jobagionskom odnosu. Teško je odgovoriti na pitanje kada se ovdje počelo pokapati, ali takvu pretpostavku iznosili su 1966. stari ljudi iz sela Sveta Jelena i Pijavica. Ako je takvo ukapanje bilo ovdje, postaje pitanje kada je prestalo, vjerojatno ukinućem pavlina god. 1785. Možda

⁴³ Godine 1964. pri arheološkom rekognosciranju brda Kuk i obilasku zapadnih obronaka gradine saznao sam od prof. R. Biondić da su iza njihovih kuća oko 1930. pri krčenju nekih starih zidova u zemlji otkopane neke male zemljane posude kao žare, koje su bile razbijene. Što je bilo u tim posudama, ne zna se. Pretpostavljamo da se možda radi o manjem broju ranorimskih žarnih grobova koji su se mogli tu zateći.

⁴⁴ J. Klemenc, Senj, Hrvatski kulturni spomenici, I, Zagreb 1940, str. 4.

⁴⁵ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik, II, 1966, str. 416-417.

od tada stanovnici okolnih sela - "Bunjevci", nakon doseljenja pokapaju mrtve kod crkve Majke Božje u Krivome Putu. I ovdje je sve donedavno postojao običaj nošenja mrtvaca od kuće do župnog groblja kod crkve sv. Marije Snježne. Usput su nosci zastajali i počivali na za to određenim mjestima, tzv. "počivalima", na kojima se u starije doba pravilo "mirilo", kameni humak kao sjećanje na mrtvaca koji je prenošen do groblja.⁴⁶

24. *Sibinj, crkva sv. Ilije.* U Sibinju, bunjevačkom zaseoku udaljeno oko 10 km od Senja prema Novom, podalje mora i ispod ceste izgrađena je god. 1649. mala crkva sv. Ilije, kapelanija župne crkve sv. Jakova u Krmpotama.⁴⁷ Je li na tome mjestu postojala neka starija crkva, za sada je teško odgovoriti, ali se ne mora odbaciti kao mišljenje, to više jer u okolici ima starih napuštenih naselja. Oko crkve podignut je ogradni zid, a unutar njega uređeno je malo groblje u kojem se i danas pokapaju stanovnici Sibinja i okolnih zaselaka.

Prema prikupljenim informacijama⁴⁸ na području općine Senj i šire okolica nalaze se mjesta na kojima su mnogi hrvatski rodoljubi na tragičan način završili život. Mnoga od tih mjesta treba istražiti, izvršiti ekshumaciju i identifikaciju. Zatim će se sva ta mjesta zločina i žrtava komunističkog režima trebati označiti spomenicima. Ovaj dodatak uz Sibinjsko groblje ima svoju simboliku s obzirom na događaje iz novije senjske povijesti.

25. *Crkva sv. Jakova u Krmpotama.* Sa zapadne strane Krmpota,⁴⁹ na malom uzvišenju iznad ceste, od početka 17. st. nalazi se crkva sv. Jakova.⁵⁰ Od početka crkva je bila župna i matična za sve doseljene Hrvate Bunjevice. S vremenom je dotrajala te je napuštena, a s južne strane mjesta god. 1860. sagrađena je nova crkva, posvećena starom zaštitniku sv. Jakovu. Oko one stare crkve od samog doseljenja bilo je uređeno župno groblje. Kada je stara crkva napuštena, a groblje postalo pretijesno, na suprotnoj strani preko ceste uređeno je novo groblje u kojemu se i danas pokapaju svi stanovnici Krmpota i okolnih zaselaka.

⁴⁶ A. Glavičić, *Mirila i počivala na Velebitu*, Senjski zbornik, VIII, 1980; M. Trošelj, *Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima*, Senjski zbornik, 10-11, 1983-84, gdje se navodi i sva važnija literatura o mirilima i počivalima.

⁴⁷ *Schematismus Cleri Diocesium Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis pro anno 1916*, Senj, 1916, str. 57-58.

⁴⁸ U kući dr. Ivana Krajača (tzv. "Plava vila" odmah oduzeta za potrebe narodne vojske i temeljito opljačkana) od 10. travnja 1945. nalazilo se sjedište zloglasne UDB-e. U podrumskim prostorima nalazili su se zatvori u kojima su bili zatvoreni, ispitivani i mučeni mnogi hrvatski rodoljubi iz Senja i okolice. Mnogi su od njih pušteni kući, a mnogi odvedeni cestom put Sibinja, Kozice, gdje su u skrivenim ogradama tragično završili svoje živote. Mnogi su uhvaćeni i ubijeni na području Francikovca (Likarevac), oko Kalića, Jablanačkog jezera, Sijasete, Rončević-doca, Klaričevca, Karlobaga, Skalića itd... Mnogi su poginuli i bili ubijeni širom Hrvatske i Slovenije. O životu, radu i tragičnoj sudbini mnogih Hrvata, Senjana i stanovnika okolice te pripadnika postrojbi hrvatske i njemačke vojske bit će govora u drugom Senjskim zbornicima.

⁴⁹ *Schematismus Cleri Diocesium Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis pro Anno 1916*, Senj 1916, str. 57-58.

⁵⁰ S. Pavičić, *Prilozi nepoznatoj prošlosti grada Senja i okolice (Krmpote)*, Senjski zbornik, II, 1966, str. 343-344.

26. *Crkva sv. Marije Snježne u Krivom Putu.* Ova crkva sagrađena je prije god. 1794. U početku je bila područna kapelanija uzdignuta na čast župne crkve⁵¹ Krivog Puta i okolnih planinskih zaselaka. Prema nesigurnoj usmenoj predaji u blizini današnje crkve sa sjeverne strane oko Zadružnog doma bila je vrlo rano podignuta mala drvena crkva, kako se to prakticiralo u svim većim krajiškim mjestima. Oko crkve navodno je bilo seosko groblje, što nije sa sigurnošću utvrđeno. Kako je staro groblje postalo premaleno, uređeno je dolje u Dolcu (Popova dolina) poslije 1880. novo mjesno groblje, u koje se i danas pokopaju vjernici župe Krivi Put.

27. *Francikovac, crkva sv. Dujma.* Poviše Senja, a s istočne strane zaseoka Francikovac u gustoj šumi nalaze se veće ruševine nekih zgrada za koje mještani⁵² tvrde da su to ostaci starog samostana i crkve sv. Dujma. Neki povjesničari⁵³ negiraju tu predaju i zapise M. Sladovića i R. Horvata. Ja sam skloniji tradiciji, koju bi mogli potvrditi nalazi starih zidina i naziv mjesta i uklesani ljljan na pragu jedne kuće. Kao i u drugim situacijama, vjerujem da su se oko crkve pokapali redovnici, ali i seljaci planinci koji su tu živjeli u nekom odnosu jobagiona prema crkvi.

Nedaleko od zaseoka Francikovac, na mjestu Redine, iza 10. travnja 1945. partizanske jugoedinice ubile su oko 75 ljudi,⁵⁴ mahom muškaraca i žena, dijelom iz Francikovca, Veljuna i Krivog Puta, te sve one koji su zaostali iz kolone što se povlačila pred partizanima u pravcu Novog i Sušaka. Svi pobijeni navodno su pokopani u blizini staroga bunara-lokve, tzv. Likarevca. Dugo se o ovom teškom zločinu nije smjelo govoriti. Predstoji prikupljanje potrebnih informacija, stručna ekshumacija ubijenih te moguće utvrđivanje identiteta barem nekih od ubijenih. To kao i druga mjesta senjskih žrtava trebat će označiti spomenicima.

28. *Crkva sv. Mihovila, Vratnik.* Današnja župna crkva sv. Mihovila na Vratniku sagrađena je oko 1776.⁵⁵ Od toga se vremena i vode knjige rođenih i umrlih. Prema nekim nalazima izgleda da je na istome mjestu ili u blizini bila neka druga starija crkva sv. Mihovila, ali ona je odavna nestala, vjerojatno u vrijeme ratova s Turcima. Sa sjeverne strane crkve, lokve i stare ceste (koja je vodila prema starom Brinju) uz šumarak nalazi se mjesto gdje je bilo staro vratničko groblje. U ogradnom zidu groblja⁵⁶ pokojni snimatelj HTV-a, student arheologije Gordana Lederer, pronašao je 1988. među kamenjem malu mramornu skulpturu, za koju oni koji su je vidjeli misle da predstavlja sv. Mihovila. Budući da staro groblje nije više odgovaralo namjeni, mještani župe Vratnik-Melnice - Stolac, južno od crkve i mjesta na obroncima Nekića krč uredili su novo groblje oko 1885. Budući da su na obližnjem brdu Mali Goljak⁵⁷ utvrđeni ostaci ilirskog

⁵¹ Schematismus Cleri Diocesum Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis pro Anno 1916, Senj 1916, str. 56-57.

⁵² R. Horvat, Lika i Krbava (II), Zagreb 1941, str. 169-170.

⁵³ R. Horvat, nav. dj., str. 169-170.

⁵⁴ M. Bogović, Prijelazno stoljeće senjske Crkve, Senjski zbornik, 17, 1990, str. 85.

⁵⁵ Schematismus Cleri Diocesum Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis pro Anno 1916, Senj 1916, str. 63.

⁵⁶ Namjera pok. Gordana Lederera bila je da spomenutu skulpturu preda na pohranu u Gradski muzej Senj. Ali tragična smrt sprječila ga je u nakani, a skulptura se vjerojatno nalazi u posjedu njegove obitelji.

⁵⁷ J. Klemenc, Senj u prehistorijsko i rimsko doba, Senj, Hrvatski kulturni spomenici,

Sl. 5. Crkva sv. Križa u Senjskoj Dragi, lijevo od crkve staro mjesno groblje; snimak oko 1930.

gradinskog naselja i da je oko crkve bila u rimsko doba carinska ekspozitura, konačište i carinska straža (knezova Frankopana), u tom području mogu se očekivati nalazi grobova iz tih vremena.

29. *Crkva sv. Domenika, Senjska Draga.* U središnjem šumovitom dijelu Senjske Drage, nedaleko od zaseoka Gornji Lopci, a zapadno od kuća Krmpotića, na položaju Krčevine uz stari put, nalazila se crkva sv. Domenika ili "Svete Nediljice". Ta je crkva vjerojatno bila izgrađena u 14. ili 15. st., a propala je za vrijeme turskih ratova početkom 16. st. Senjski biskup Sebastijan Glavinčić, odnosno fratar Marin Senjanin i senjski kanonik Marko Domazetović u putnom izvještaju vizitacije⁵⁸ Like 1696. navode da su prošli kolima kraj ruševina crkve sv. Nediljice. Prema zapažanjima mještana i vlasnika zemljišta, uz crkvu vjerojatno je bilo mjesno groblje, što bi mogli potvrđivati ostaci iskopanih ljudskih kostiju, štuta i komadi zidova na koje se nailazi pri obradi zemlje.

I, Zagreb 1940, str. 5; A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II), Senjski zbornik, III, 1967-68, str. 18-21, bilješke 20-26; A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (III), Senjski zbornik, IV, 1970, str. 45-47.

⁵⁸ Prema istraživanjima M. Bogovića spis - putni izvještaj po Lici i Krbavi 1696. nije napisao senjski biskup Sebastijan Glavinčić, već njegovi svećenici pop Marin Senjanin i Marko Domazetović, nas međutim ovdje zanima vijest da su oni na putu kroz Dragu vidjeli ruševine crkve sv. Nediljice. Usto zanimljivo je spomenuti kojom su to oni cestom putovali kolima; možda onom prastarom koja se i danas vidi uz ex crkvu i još povremeno služi staroj namjeni.

Vjerujemo da je ovdje bila crkva sv. Nediljice, ali ne znamo kada je podignuta ni kada je kao crkva napuštena. Uz navedeno crkva se mogla napustiti onda kada je izgrađena nova crkva sv. Križa u Dragi i kada je napuštena stara neprikladna cesta od Lopaca mimo crkve sv. Nediljice do Nekića, a prihvaćena povoljnija trasa ceste: Strupija, Vukasovića i posebno Knežića, koja je danas u upotrebi.

30. *Crkva sv. Križa, Senjska Draga*. Na početku Senjske Drage s gornje strane ceste a istočno od kuća obitelji Nekić na livadi uz stranu nalaze se stare zidine koje bi prema svim spoznajama mogle pripadati starom benediktinskom samostanu i crkvi sv. Križa⁵⁹ što ih neki povjesničari datiraju u 12. st. Jugoistočno, nekih 250 m uz staru moderniziranu "Jozefinsku cestu", na pogodnijoj lokaciji, sagrađena je oko god. 1640. današnja crkva sv. Križa, a uz nju i stan župnika. Oko crkve podignut je ogradni zid unutar kojega je uređeno groblje za sve stanovnike župe sv. Križa. Stara crkva i samostan sv. Križa važni su nam jer su povezani s djelovanjem jedne nepoznate glagoljske tiskare,⁶⁰ možda ekspoziture "senjske glagoljske tiskare", koja je tu djelovala na prijelazu iz 15. u 16. st. Prema tome, da bi se saznalo nešto više o samostanu, crkvi, tiskari pa i groblju, potrebno je na određenim mjestima izvršiti arheološka istraživanja.

31. *Rimski grobovi - sv. Križ*. Oko god. 1900. u Senjskoj Dragi, negdje u blizini crkve sv. Križa (ili sv. Mihovila), pronađen je nadgrobni spomenik⁶¹ ispisan grčkim pismom, a spominje nekog Marka Klaudija iz Nikomedije. Vjerojatno taj natpis i grob M. Klaudija nisu usamljeni nalazi, jer je tu negdje oko crkve i vode morala biti neka gospodarska djelatnost, neko konačište, koje su kao u Senju i na Vratniku vodili orijentalci. Prema tome, i ovdje se mogu očekivati drugi nalazi grobova i arhitekture rimskog doba.

32. *Grob K. Knežića, Majorija*. U Senjskoj Dragi, u predjelu Majorije, a iza klasicističkog Ferdinandova vrela i kapelice sv. Mihovila, major Kajetan Knežić⁶² u stijeni je za života uredio grobnicu u kojoj je po vlastitoj želji pokopan 1848. Knežić je jedan od najslavnijih graditelja prvih modernih cesta, koje zahvaljujući trasiranosti i kvaliteti izrade danas u ratno vrijeme polažu ispit i odolijevaju teretu kamiona do 50 i više tona nosivosti. Vjerujemo da čitav krajolik toga jedinstvenog klasicističkog kompleksa zaslužuje da mu grad posveti više pozornosti i da ga dostojnije održava zajedno s onima koji upravljaju hrvatskim cestama.

33. *Pavlini samostan i crkva sv. Spasa*. Zaselak Spasovac i istoimena uvala nalazi se južno od Senja, gdje se od sredine 14. st. nalazio pavlini samostan i crkva sv. Spasa.⁶³ Od starog samostana i crkve nije mnogo ostalo. Ne znamo jesu li se unutar crkve pokapali redovnici samostana, ali prema izjavi vlasnika starog Tuge i Miće Krmpotića pri uređenju prostora ispred gostionice (koja je ostatak crkve) i iskopa jame za sadnju

⁵⁹ M. Bogović, Prijelazno stoljeće senjske Crkve, Senjski zbornik, 17, 1990, str. 84; M. Viličić, Arhitektonski spomenici Senja, Rad JAZU, knj. 360, Zagreb 1971, str. 114.

⁶⁰ V. Kraljić, Novi arhivski nalaz o glagoljskoj tiskari u Senjskoj Dragi, Senjski zbornik, VI, 1975, str. 77-78.

⁶¹ J. Klemenc, Senj u prehistorijsko i rimsko doba, Senj, Hrvatski kulturni spomenici, I, Zagreb 1940, str. 4.

⁶² S. Szavits-Nossan, Josip Kajetan Knežić, Senjski zbornik, IV, 1970, str. 192-203.

⁶³ M. Bogović, Prijelazno stoljeće senjske Crkve, Senjski zbornik, 17, 1990, str. 88; A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik, II, 1966, str. 415.

lipa nailazilo se na neke stare grobove u kojima su bile ljudske kosti. Na temelju njihovih iskaza možemo zaključiti da se ispred crkve sv. Spasa pa do ogradnog zida prema moru nalazilo manje groblje u kojemu su se pokapali redovnici samostana, a možda i žitelji okolnih zaselaka kojih se nastambe i danas nalaze podalje mora, gore u planini.

33a *Kalić-Staro groblje*. Prema pričanju starog Ive Rukavine iznad cestarove kuće u ogradama se pri obradi zemlje i krčenju nailazilo na stare grobove. Navodno u grobovima nije bilo nikakvih priloga pa ih je teško vremenski odrediti. Ipak možda pripadaju stanovnicima prethistorijskog naselja koje je utvrđeno poviše mjesta.

34. *Dražica, ilirsko groblje, Sveti Juraj*. Između nove osnovne škole, Torenta i Jadranske magistrale u predjelu Dražica,⁶⁴ ranije posjed Matičića, pronađeni su ostaci dijela ilirskog groblja iz staroga željeznog doba. Ovdje su otkriveni grobovi prethistorijskih stanovnika ilirske Lopsike, ondašnjega gradinskog naselja ilirskog plemena Japoda, koje se nalazilo na Gradini južno od naselja. Prema ondašnjem običaju pokojnici su se spaljivali, a pepeoni ostaci s prilozima polagali su se u zemljane posude-žare ili u samu zemlju. U grobovima je nađeno priloga koji nam omogućuju dataciju prethistorijske nekropole starih Lopsa u vrijeme od 10. do 6. st. pr. Krista.

35. *Sveti Juraj-ilirska gradina*.⁶⁵ Na samom vrhu glavice zvane "Gradina", i to s njene južne strane, oko god. 1955. otvoren je kamenolom za potrebe Jadranske ceste. Tada se prema vrhu naišlo na više kosturnih grobova koji su uslijed miniranja bili oštećeni. Pregledom nalaza moglo se utvrditi da se radi o grobovima, inhumacijama, gdje su pokojnici bili položeni u zemlju ispruženih udova i orijentirani više istok-zapad. Uz pokojnika se nije našlo nikakvih priloga, osim nešto ilirske gradinske keramike i dijelova većih zemljanih kolutova, kosti i gareža, sve uobičajeni nalazi s ilirskih gradina. Bez obzira na to što uz pokojnika nisu pronađeni prilozima, ipak ih pripisujem starim Ilirima. Samo se postavlja pitanje zašto su pokopani na vrhu gradine - naselja i je li to specifičnost ili privilegija nekih odličnijih starijih plemena Lopsa. Teško je odgovoriti na to pitanje, ali bi se na preostalom dijelu vrha gradine trebalo izvršiti istraživanje, koje bi sigurno dalo odgovor.

36. *Antički grobovi iz Svetoga Jurja*. Prema arheološkim nalazima u vrtu Čolička možemo zaključiti da se na ovome položaju nalazilo manje rimsko žarno groblje. Isto tako iz Svetog Jurja potječe više nadgrobni spomenika rimskog doba koji svjedoče o statusu grada, gradskoj upravi i običajima. Iz užeg središta mjesta, vjerojatno vrta Čoličke-Dražice, potječu oni kameni nadgrobni spomenici koji su u prošlom stoljeću oko 1870. bili ugrađeni u taraco puzaljke u središtu luke. Nažalost, ti su vrijedni spomenici uništeni djelovanjem mora i kasnijim popravcima jurjevačke obale. No unatoč tome oni nam svjedoče o nekropoli antičke Lopsike.

37. *Crkva sv. Filipa i Jakova u Svetome Jurju*. Na južnoj strani Svetog Jurja, srednjovjekovnog Lisac-grada, sagrađena je u 13/14. st. romaničko-gotička crkva sv. Filipa i Jakova. Ne znamo je li uz tu crkvu bilo uređeno mjesno groblje, ni je li uz nju ikada sagrađen samostan. U svakom slučaju ta crkva i zidine kraj nje ne pripadaju crkvi sv.

⁶⁴ Š. Ljubić, Popis arheološkog odjela Nar. Zem. Muzeja u Zagrebu, Zagreb 1889, str. 73.

⁶⁵ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II), Senjski zbornik, III, 1967-68, str. 30-34.

Sl. 6. Slika Svetoga Jurja, ruševine crkve sv. Filipa i Jakova iz 14. st., s lijeve strane groblje; snimak oko 1930.

Jurja niti samostanu što su ih 1184. dobili templari s gradom Senjom. Gdje je bila crkva i opatija Svetoga Jurja po kojoj je današnje mjesto Sveti Juraj dobilo ime? Mislim da je to ona crkva koju su doseljeni Bunjevci sagradili nakon doseljenja sredinom 17. st. U predtursko vrijeme naselje na mjestu današnjega Svetoga Jurja nazivalo se Lisac, de Lisac.... U vrijeme turske opasnosti opustjelo je čitavo Podgorje, pa i staro naselje de Lisac. Naseljavanjem Bunjevaca sredinom 17. st. obnavljaju se ruševine starih kuća, a uz njih i crkva sv. Filipa i Jakova. Nedugo iza toga, svakako prije 1695, u Jurjevu je sagrađena župna crkva sv. Jurja. Od tada se vode župne knjige rođenih i umrlih. Oko god. 1845. zbog trošnosti porušena je mala crkva sv. Jurja, a na njezinim temeljima podignuta je god. 1856. nova prostrana crkva posvećena istome svecu. Prvi spomen svetojurskog groblja-cimitera⁶⁶ potječe iz god. 1707. Ovdje se vjerojatno radi o groblju koje je bilo oko crkve sv. Filipa i Jakova, u kojoj je pokopan god. 1730. prvi poznati i u narodu obljubljeni svetojurski župnik plovani Ivan Vukelić. Pokapanje na tom svetojurskom groblju potpuno prestaje god. 1945.

38. *Novo groblje u Svetom Jurju.*⁶⁷ Kada je staro groblje (oko crkve sv. Filipa i Jakova) postalo premaleno za ukop župljana, uređeno je sjeverno od škole i mosta 1910

⁶⁶ P. Rogić, *Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju*, Senjski zbornik, I, 1965, str. 53.

⁶⁷ Prema usmenom priopćenju Milana Rukavine, dobrog poznavatelja prošlosti Svetoga Jurja godine 1910. mrtvi su se počeli zakapati u novome groblju Svetoga Jurja oko 1910.

(1945) novo mjesno groblje, u kojem se danas pokapaju svi žitelji mjesta Sveti Juraj i okolnih planinskih naselja.

39. *Crkva sv. Ante u Krasnu*. Početkom 13. st. spominje se Krasno, a u njemu romanička crkva sv. Marka i sv. Jurja⁶⁸ od kojih je posljednja mogla biti župnom. Jedna i druga crkva više se ne spominju, vjerojatno su stradale u vrijeme turskih ratova. Početkom 18. st. Krasno i okolicu naseljavaju Hrvati-Bunjevci iz pravca Svetoga Jurja i Senjske planine. Bunjevci-Podgorci zauzimaju plodne zemlje, krče šume, podižu kuće i gospodarske zgrade. Razvijaju stočarstvo i ratarstvo. Dobro se razvijaju pa se ubrzo osjetila potreba da u Krasnu izgrade crkvu. Krajem 18. st. na kraju polja, uz stari put za Devčiće, Kuterevo-Otočac, izgrađena je crkva posvećena sv. Anti Padovanskome. Nema vijesti da se oko nove crkve nalazi mjesno groblje. U to vrijeme pa sve do 19... mrtvi se pokapaju jugoistočno od crkve u nekoliko malih vrtača, između seoskih kuća i obronaka glavice Lisac. Ostaci tih malih seoskih groblja i danas se mogu vidjeti. Još god. 1965. bili su vidljivi grobni humci i pokoji hrastov križ, jedini svjedoci da se i ovdje radalo i umiralo. Treće takvo malo groblje nalazi se uz stari put prema zaseoku Dujmešići i Devčići. To seosko groblje ograđeno je, uz njega je mjesto na kojem se prema predaji nalazila neka crkva, a uz nju i groblje. O tome danas svjedoče ostaci temelja i šute kao i ljudske kosti na koje se nailazi pri obradi zemlje. Ako je ovdje bila neka crkva, kako narod kaže - "grčka" (to je sinonim na nešto staro i važno u prošlosti), onda je to možda crkva sv. Jurja, a ne sv. Jakova. Ona je dolje u polju, gdje se nalazi kapelica istoga sveca, koji po predaji bdije nad usjevima i stokom pobožnoga krasnarskog puka. Na temelju svega može se zaključiti da su se stara groblja nalazila s južne i istočne strane crkve sv. Ante.

40. *Novo groblje u Krasno polju*. Porastom pučanstva mala su groblja bila premalena i preblizu kuća pa se ukazala potreba za izborom zemljišta i uređenjem novoga groblja.⁶⁹ Godine 1925. sjeverno od škole osnovano je novo groblje, dovoljno prostrano za ukop svih vjernika župe Krasno.

41. *Stara groblje kod crkve sv. Marije*. Prema kazivanju⁷⁰ starih ljudi iz zaseoka Devčića gore u planini pod Crkvenim vrškom na Njivici lijevo uz suhozid, a zapadno od crkve sv. Marije Snježne, nalazi se neko rimsko groblje. U vjerodostojnost te vijesti ne treba sumnjati "jer tako mi je did Devčić Božo kaziva", spominje stara Zore. Sada se na tome prostoru uređuju neki turistički objekti i probija cesta pa se nadajmo nekom eventualnom nalazu, a dotle treba vjerovati pučkim predajama.

42. *Gomilice, stari grobovi u Krasna polju*. S južne strane kapelice sv. Jakova u polju, a na zemlji J. Anića i M. Miškulina, nalaze se neke "gomilice" - zemljani humci,

Neki su se i dalje pokapali u starome groblju. Godine 1945. donesena je Uredba prema kojoj se svi mrtvi imaju pokapati u novome groblju, što se u cijelosti poštuje.

⁶⁸ P. Rogić, nav. dj., str. 39-40; S. Pavičić, *Iz prošlosti Senja i okolice*, Senjski zbornik 18, 1991, str. 259-265; A. Glavičić, *Usmena predaja o gradnji crkve sv. Marije u Krasnu*, Senjski zbornik 18, 1991, str. 227-235; M. Bogović, *Krasnarska župa i svetište Gospe od Krasna*, Senjski zbornik 18, 1991, str. 197-203.

⁶⁹ Prema kazivanju starih žitelja, oko godine 1925. započeto je s pokapanjem na novom groblju u Krasnu.

⁷⁰ U razgovoru sa starijim žiteljima zasoka Devčići, doznao sam za stare grobove kod crkve i svetišta Majke Božje od Krasna.

Sl. 7. Pogled na Krasno polje s crkvom sv. Ante, lijevo gradina i položaj starih groblja oko kuća; snimak oko 1985.

možda su to tumuli - prehistorijski grobovi odličnijih stanovnika obližnje ilirske gradine na brdu Lisac. Ne znamo što kriju ti humci, zato ih treba arheološki istražiti.⁷¹ Možda i oni imaju neku nama nepoznatu kulturnu funkciju kao zaštitnici polja i stoke, poput obližnjega svetišta sv. Jakova.

43. *Prehistorijske gomile kod Žrnovnice.* S južne strane uvale Žrnovnica na glavici Čelinki⁷² utvrđeni su ostaci prehistorijskog naselja - gradine. Od gradine više na sjever redaju se mali visovi, od kojih se samo na jednome moglo utvrditi da je prehistorijski tumul - kamena gromila, grob nekog važnijeg člana jedne od nekoliko obližnjih gradina.

44. *Lukovo Senjsko, crkva sv. Luke.* Kada su početkom 18. st. Bunjevci naselili Lukovo, odmah su sagradili god. 1772. malu crkvu posvećenu sv. Luki.⁷³ Kada je crkva dotrajala nakon mnogo godina, srušena je god. 1842. U blizini stare sagrađena je nova, posvećena istom svecu. Još od početka oko crkve je bila podignuta ograda unutar koje se uredilo malo župno groblje. Matične knjige vođene su od god. 1776. Prvi spomen lukovačkog groblja datiran je godinom 1704, a u vezi s pokopom neke trojice ljudi koji su tu negdje poginuli. Bez obzira na novo groblje, ovdje se i dalje pokapaju Lukovčani ako imaju otprije uređene obiteljske grobnice.

⁷¹ A. Glavičić, Nalazi kamenih gromila na Velebitu (I), Senjski zbornik, IX, 1981-82, str. 35.

⁷² A. Glavičić, nav. dj., str. 34-35.

⁷³ P. Rogić, Naseljenost velebitske primorske padine kroz historiju, Senjski zbornik, I, 1965, str. 51, 53; Schematismus Cleri Diocesium Segniensis et Modrusiensis seu Corbaviensis pro Anno 1916, Senj 1916, str. 66.

45. *Lukovo Senjsko, novo groblje*. Kada je staro groblje oko crkve postalo premaleno za ukop, mještani Lukova i okolnih zaselaka uredili su jugoistočno od crkve, na položaju Njivine, oko god. 1910. novo groblje, u koje se danas redovito pokopaju.⁷⁴

46. *Gornja Klada, grobovi kod Babrovače*. Od Gornje Klade stari planinski put vodi u više predjele do podgorskih stanova u Babrovači i Palježu. Svi ti stari sezonski stanovi već su odavna napušteni i urušeni, stoje zidine male i velike, svjedoci odsutnosti čovjeka, koji je odselio u gradove, a napustio zemlje i šume. Ipak, ostali su rijetki i hrabri, a među njih ubrajamo obitelj Drage Vukušića, koja i dalje živi na ognjištu pradjedova. Nisu napustili Babrovaču ni Zavižan - ni nedavno kada su im zlosretni jugozrakoplovi tukli raketama i promašili Dom-meteorološku stanicu. Od Babrovače uz put s desne strane prema Palježu nalazi se mjesto "greblje" gdje su se Kladani zavjetovali podići kapelu sv. Roku,⁷⁵ ali započeto djelo nisu završili. Uz ostatke zidina je mjesto gdje su pokopani članovi obitelji Vukušić, Modrić i Dragičević kada su umrli u planini od neke bolesti, epidemije koja je harala oko god. 1855. Mrtvaca je bilo toliko da se nisu mogli nositi dalje do groblja pa su eto ovdje pokopani.

Ako se krene od Babrovače na istok prema Palježu i Budimu, prije Modrić-doca ima jedno mjesto, danas zarasla livada gdje su nekada čobani nalazili kosti, nitko ne zna čije, bit će ljudske jer se nalaze pod zemljom. Ako su pronađene kosti, onda ostaje pitanje čije, zato se treba nadati nalazu i onda odgovoru.

47. *Groblje u Meralovcu, Borove Vodice*. Od Gornjeg Starigrada i zaseoka Bralića planinski put vodi u pravcu sjeveroistoka uz Branjevinu i Barovišta strmom stazom do napuštenoga ljetnog staništa Borove Vodice. Malo prije nego se dođe u Vodice, s desne strane puta među borovima je mjesto zvano "Meralovac". Na tome mjestu⁷⁶ pokopani su žitelji koji su umrli od epidemije u planini god. 1855. Preživjeli nisu mogli mrtve sanesti dolje do groblja, ostavili su ih u planini. Još 1965, kada smo prolazili uz Meralovac, na jednome boru stajala je Isusova slika, a uz nju sagorjela svijeća i uvelo planinsko cvijeće. Premda je minulo više od stotinu godina, još uvijek su tihi prolaznici iz običaja kitili oltarić i prisjećali se svojih dalekih predaka koji su umrli u planini. U to vrijeme još su se raspoznavali grobni humci, ali kako je u planini bivalo sve manje naroda, grobove je pokrivala sve veća trava i zaborav živih, tako nestaju živi svjedoci planine, koja umire. Danas kada pišem ova sjećanja, više nema nikoga u Brisnicama, a oni koji znaju za Meralovac više se ne mogu uspeti na Vodice.

48. *Groblje na Torinama*. Od autobusne stanice u Gornjem Starigradu u pravcu istoka vodi nova cesta u predjele i ugasla sela V. i M. Brisnice. Sve do 1960. sela su bila puna ljudi i života. Onda je odjednom sve počelo seliti, napuštati planinu, kao da se vraćaju vremena Turaka i Mlečana. Danas su Brisnice puste i bez ikakvog života. Prije sela dolazi se do mjesta Torine, do visoke kamene ograde unutar koje je 1925. uređeno

⁷⁴ Prema priopćenju gsp. Ivica Rogića, dobrog poznavatelja prošlosti svoga kraja, novo groblje u Njivama u Lukovu uređeno je oko godine 1910. kada je i započeto s ukopima.

⁷⁵ A. Glavičić, Prilog istraživanju starohrvatske sakralne arhitekture na Velebitu (I), Senjski zbornik, IX, 1981-82, str. 96, broj 5. Podatke o crkvi sv. Roka i groblju u Babrovači kazao mi je gsp. Drago Vukušić.

⁷⁶ Podatke o groblju kod Meralovca pod Borovim vodicama priopćio mi je gsp. Božo Modrić.

Sl. 8. Kamena gromila - prehistorijski grob na prijevodu Mliništa-Marama, srednji Velebit, istraživanja 1978.

mjesno groblje⁷⁷ žitelja Brisnica. Kada smo god. 1967. posjetili groblje, na jednome grobu stajala je ugasla svijeća i crvena jabuka. Tada nisam obraćao pozornost na te detalje, a to su bili ostaci starih običaja-poputbine, koja se tako dugo održala u planini, i neka, jer dok je običaja dotle je i naroda! Bez obzira na to što su Brisničani iselili, oni i dalje uređuju svoje groblje i kite grobove, a desi se da iz daljine dovoze svoje preminule rođake i po želji zakapaju u groblju na Torinama. Ako ne žive sela, onda neka bar traju groblja!

49. *Groblje u Gornjem Starigradu* nalazi se zapadno od Jadranske ceste i ukraj puta za Donji Starigrad. Tu na zemlji Antunovića Modrića oko god. 1945. uredili su stanovnici Donje i Gornje Klade te G. Starigrada i okolnih zaselaka svoje mjesno groblje, koje i danas održavaju i u kojemu pokapaju svoje pokojnike.

50. *Donji Starigrad, crkva sv. Jakova*. Od mjesta uz obalu vodi staza do stare crkvice sv. Jakova,⁷⁸ oko koje je u ograđenom prostoru od davnine uređeno malo groblje župe sv. Jakova u D. Starigradu. Početak je groblja nepoznat jer je Starigrad prehistorijsko i rimsko naselje na čijim temeljima stari Hrvati podižu srednjovjekovni grad kojemu dodaju "Stari" - znak starine. U srednjem vijeku Starigrad je u posjedu knezova Frankopana, koji na dominantnoj glavici podižu svoju utvrdu. Od početka 16. st. tvrđava D. Starigrad nalazi se u sastavu Senjske kapetanije. Stara grobljanska crkva popravljena je, ali tako da je izgubila originalnost i spomenički značaj. Na groblju se i dalje pokapaju umrli Starigradci i žitelji okolnih planinskih sela.

⁷⁷ O groblju stanovnika Velikih Brisnicama na Torinama podatke mi je kazao gsp. Božo Modrić.

⁷⁸ Schematismus Cleri Diocesium Segniensis et Modrušiensis seu Corbaviensis pro Anno 1916, Senj 1916, str. 68.

51. *D. Starigrad, Gradina - Golubić.* Iznad današnjeg Starigrada uzdiže se brdo - oduljena kosa nazvana Gradina ili Golubić-grad. To je mjesto koje je bilo nastanjeno u prethistorijsko i rimsko doba, o čemu svjedoče ostaci materijalne kulture. Početkom 17. st. u D. Starigrad doselili su se Bunjevci, koji se nisu nastanili na Gradini, već dolje pokraj mora i starog porta. Sa zapadne strane Gradine, više na zapadnim obroncima nalaze se ostaci starih zidova - ostaci zgrada uz koje se mogu naći ostaci žarnih grobova.⁷⁹ Prema nađenim priložima utvrđeno je da se radi o rimskim grobovima, ali iz vremena prvih stoljeća okupacije.

52. *Stinica, žarni grobovi.* Na poluotoku Punta i u prostranom od vjetrova zaštićenom morskom zaljevu s istočne strane utvrđeni su ostaci jednoga značajnijeg prethistorijsko-rimsko dobnog naselja i luke.⁸⁰ Ovdje se nalazila stara Ortopola, koja se u 9. st. spominje kao kastrum i grad Murula - Stinica. Negdje na kraju 2. i 1. st. pr. Kr. uz istočni rub zaljeva Ortoplina su uredili svoju nekropolu, u kojoj su prema običaju spaljivali pokojnike, a pepeone ostatke i druge priloge polagali u kamene žare ili u samu zemlju. U žarama se uz spaljene ostatke pokojnika pronalazi dosta vrijednog ukrasa i predmeta dnevne upotrebe. Prema brončanim novcima iz žara ortoplinsku nekropolu možemo datirati na kraj 2. i 1. st. pr. Kr. Na području Stinice pronađeni su metalni dijelovi kopče - pasa tzv. jezičci, koji pripadaju vremenu naseljenja Hrvata na ova područja u 7. i 8. st. Posljednji spomen staroga utvrđenoga grada Stinice - Murule potječe iz god. 1111. Gdje se krije pod zemljom nekropola toga vremena, ne znamo, ali se može očekivati njezino otkriće negdje poviše zaljeva.

53. *Gradina Klačnica iznad Jablanca.* S istočne strane mjesta Jablanac uzdiglo se brdo Klačnica, koje se drži najvažnijim prethistorijskim naseljem pod Velebitom.⁸¹ Na jugozapadnoj strani gradine pronađeni su ostaci jedne veće nekropole iz brončanog i željeznog doba. Pokojnici su pokopani po starome običaju u posebne izrađene grobne jame - kamene sanduke sastavljene od velikih ploča. U takav grob položeni su pokojnici u skvrčenom položaju. Uz pokojnike pronađeni su ostaci materijalne kulture koji nam omogućuju dataciju naselja i grobova i oslikavaju običaje i način života Ilira. Kad su Rimljani okupirali ove krajeve, stara se gradinska naselja napuštaju i razvijaju se nova pokraj mora.

54. *Crkva sv. Nikole, Jablanac.* Sa sjeverne strane Jablanca na povišenim hridima još god. 1179. jablanački su župani o svome trošku sagradili crkvu sv. Nikole,⁸² malenu ranoromaničku građevinu iznimno vrijedni arhitektonsko-kulturni spomenik. Pretpostavlja se da je od izgradnje uz crkvu bilo uređeno groblje koje je i danas u uporabi.

⁷⁹ S. Pavičić, Prilozi nepoznatoj prošlosti grada Senja i okolice, Senjski zbornik, II, 1966, str. 332-336; A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik, II, 1966, str. 395.

⁸⁰ A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II), Senjski zbornik, III, 1967-68, str. 13-18.

⁸¹ J. Brunšmid, Groblje bronsanoga groblja na Klečnici kod Jablanca, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n.s. V, Zagreb 1901, str. 99; A. Glavičić, Arheološki nalazi iz Senja i okolice, Senjski zbornik, II, 1966, str. 396-398.

⁸² Š. Balen, Jablanac, (Povijesna skica prigodom 800. obljetnice), Zagreb 1979, str. 12-14.

Sl. 9 . Pokop i polaganje vijenaca na grob hrvatskih vojnika, Groblje sv. Vida u Senju, 1942

55. *Starčević-pod, groblje*. Stanovnici najviših velebitskih planinskih naselja iznad Jablanca iz Starčević i Štokić-poda u starije vrijeme, prije god. 1925. snosili su svoje pokojnike prema starome običaju do mora u župno groblje. Da bi olakšali tegobe nošenja i uklonili pogibelji kojima su bili izloženi u zimsko doba uredili su oko god. 1925. groblje. Prema dogovoru između svijeta iz Starčević-poda i Borovaca uredili su na mjestu Ovčina, uz staro počivalo, svoje seosko groblje, u kojemu se i danas pokapaju.

56. *Groblje na Podiću - Prizna*. Između Jablanca i Gornje Prizne - Svetog Ivana poviše Jadranske ceste uz šumarsku kuću među borovima navodno se nalazi neko staro ilirsko žarno groblje. O tome groblju saznao sam još 1957. od uvažene kolegice dr. Radmile Matejčić, iznimno sposobnog i vrijednog kustosa Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja u Rijeci. Ona je te podatke dobila od nekog stolara Mandekića, koji je tada kao domar radio u muzeju. U ime kolegijalnosti i znanstvenih rezultata trebat će običi ovaj iseljeni i zaboravljeni planinski kraj i provjeriti vijesti o starome groblju, koje mogu biti vjerodostojne zbog većeg broja starih naselja koja su otkrivena na području Kalića, Jurčića i Podića.

57. *Crkva sv. Ivana, G. Prizna*. U Gornjoj Prizni niže Jadranske ceste, među starim borovima unutar suhozidane ograde, nalazi se stara gotička crkva sv. Ivana. Prvi spomen crkve datiran je sredinom 15. st., a to znači da je crkva starija od toga vremena. Oko crkve nalazi se staro groblje, koje je oko god. 1925. postalo premaleno za potrebe ukopa svih stanovnika župe Prizna.

58. *Novo groblje u G. Prizni*. Kada je staro groblje oko crkve svetog Ivana postalo premaleno za ukop sve većeg broja mrtvaca, župljani su se dogovorili i južno od crkve

na jednoj livadi oko god. 1925. osnovali, a zatim i uredili, svoje novo groblje, u kojemu se i danas pokapaju.

59. U ovoj radnji nisu obrađeni mnogi osamljeni grobovi razasuti po Velebitu i Kapeli, kao npr. grob nepoznatoga hrvatskog ratnika, koji je otkriven pri uređenju odvojka puta od ceste do Doma na Žavižanu. Pokojnik je ležao u zemlji, a uz njega nađen je mač. Ili grob Ljubice Podgorke iz Marinaca, koja je 1943. prešla Velebit da bi u Lici skupila hrane za nejaku djecu. Na povratku, kada je već prošla Padeže i trebala silaziti u Mirova, od umora je pala i ostala u snijegu. U proljeće su pronašli Ljubicu i pokopali je ukraj puta. Svi koji prolaze tom cestom zastaju i kite Ljubin grob. Ostali su neopisani grobovi u Tudorovoj dragi prema Lubenovcu, neko mjesto u Ledenoj dragi, gdje su partizani pobili neke njemačke vojnike - ili hrvatske legionare, grobovi uz cestu iza cestarove kuće u Klaričevcu, grobovi negdje pod cestom na Jablanačkom jezeru, kod Kalića i drugdje. Sve su to grobovi koje treba istražiti i označiti jer su dio hrvatske prošlosti i borbe za slobodu.

60. Spomenici NOB-a iz II. svjetskog rata ranije su dosta dobro opisani, evidentirani i primjerno obilježeni spomenicima, te se ovdje ne navode zasebno.

ALTE UND NEUE FRIEDHÖFE UND GRÄBER AUF DEM GEBIET VON DER STADT SENJ UND WEITEREN SENJER UMGEBUNG

Zusammenfassung

Aufgrund langjähriger Erforschungen und gesammelten Material und Literatur werden in diesem Artikel alle alten Gräber und Friedhöfe (wie auch diejenige die noch heute im Gebrauch sind) beschrieben. Gräber, Kirchen und Geschehnisse datiert der Autor - wo es immer möglich ist - nach den Befunden aus den Gräbern und nach eigenen Beurteilungen. Zuerst werden alle Gräber in Senj (I. und II. Teil) beschrieben, und danach werden Gräber und Friedhöfe auf dem Terrain der Gemeinde Senj bearbeitet. Auf diese Weise werden ungefähr 60 Gräber evidentiert. Es sind noch auf diesem Gebiet unausgeforschte Gräber geblieben, aber die Erforschungen setzten sich fort und sind mit weiteren Entdeckungen gebunden. Die Gräber - Gruben mit irdlichen Resten der kroatischen Patrioten, die als Opfer der kommunistischen Regierung gefallen waren, werden hier nicht beschrieben. Diese Problematik soll in nachfolgenden Bänden des "Senjski zbornik" veröffentlicht werden.

In diesem Band des Senjski zbornik werden keine Gräber und Beinhäuser aus dem Volksbefreiungskrieg angeführt, weil sie in vergangenen Jahren sehr ausführlich bearbeitet und notiert wurden.